

Xasanova Nozimaxon A'zamjon qizi

**Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti pedagogika-
psixologiya va inkluziv ta'lim fakulteti oligofrenopedagogika kafedrası
o'qituvchisi**

E-mail: kh_nozima@icloud.com

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar muloqotining o'ziga xos xususiyatlari

Annotatsiya

Ushbu maqolada alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar muloqotining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Muloqot bolaning shaxsiy rivojlanishi, ta'lim jarayonidagi faolligi va ijtimoiylashuvdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, nutq rivoji, so'z boyli, suhbatda ishtirok etish va o'z fikrini ifodalashdagi qiyinchiliklar hamda ularni bartaraf etishda individual yondashuv, rolli o'yinlar va oila bilan hamkorlikning ahamiyati ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kommunikatsiya, adaptatsiya, individual yondashuv, pedagogik yordam.

Аннотация

В данной статье освещаются особенности общения детей с особыми образовательными потребностями. Анализируется значение общения для личностного развития ребёнка, его активности в образовательном процессе и социализации. Также рассматриваются трудности в развитии речи, использовании словарного запаса, участии в беседе и выражении собственных мыслей, а также значение индивидуального подхода, ролевых игр и сотрудничества с семьёй в преодолении данных трудностей.

Ключевые слова: коммуникация, адаптация, индивидуальный подход, педагогическая помощь.

Abstract

This article highlights the specific features of communication among children with special educational needs. It analyzes the importance of communication for children's personal development, active participation in the educational process, and socialization. The article also examines difficulties in speech development, vocabulary use, participation in conversations, and expression of thoughts, as well as the importance of an individualized approach, role-playing activities, and family cooperation in overcoming these difficulties.

Keywords: communication, adaptation, individualized approach, pedagogical support.

Inson o‘z fikrini, his-tuyg‘ularini, istak va ehtiyojlarini boshqalarga muloqot orqali yetkazadi. Shu bilan birga, boshqa insonlarning fikrini tinglash, ularning xatti-harakatlarini tushunish va ularga munosabat bildirish ham muloqot jarayonida shakllanadi. Bola uchun muloqot uning rivojlanishi va tarbiyasining eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Bola ilk yoshidan boshlab kattalar bilan munosabatga kirishish orqali atrof-muhit haqidagi dastlabki tasavvurlarni egallaydi. U predmetlarning nomini, harakatlarni, kundalik faoliyat bilan bog‘liq tushunchalarni va ijtimoiy xulq-atvor me‘yorlarini muloqot jarayonida o‘zlashtirib boradi. Keyinchalik bolaning tengdoshlari bilan muloqoti kengayib, uning ijtimoiy tajribasi yanada boyiydi. Shu sababli muloqot bolaning faqat nutqiy rivojlanishiga emas, balki fikrlashi, xotirasi, diqqati, hissiy holati va shaxs sifatida shakllanishiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarda muloqotning shakllanishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ayniqsa, aqli zaif bolalarda muloqot jarayonining rivojlanishi bolaning bilish faoliyati, nutqiy imkoniyatlari va hayotiy tajribasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Bunday bolalarda yangi ma’lumotni tushunish, eslab qolish, umumlashtirish va o‘z fikrini nutq orqali ifodalash jarayonlari o‘ziga xos kechadi. Shu sababli ular bilan muloqot qilishda oddiy, tushunarli va individual yondashuvni qo‘llash talab etiladi. Aqli zaif bola ayrim so‘zlarni bilishi yoki gapira olishi mumkin, biroq ularni tegishli vaziyatda qo‘llash, savolga mazmunan mos javob berish, suhbatni boshlash yoki boshqa insonning fikrini tushunishda qiynalishi mumkin. Demak, muloqotning rivojlanganlik darajasini aniqlashda bolaning nutqidan amaliy foydalanish qobiliyatiga ham e’tibor qaratish zarur. Shu jihatdan aqli zaif bolalar muloqotining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish va ular uchun samarali pedagogik sharoit yaratish maxsus pedagogikaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Muloqot bolaning atrof-dagi olamni anglashida asosiy vositalardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Bola kattalar bilan suhbatlashish, savollarga javob berish, turli topshiriqlarni bajarish va kundalik faoliyatda ishtirok etish orqali yangi bilim va ko‘nikmalarni egallaydi. Ushbu jarayon bolaning bilish faoliyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lganligi sababli aqli zaif bolalarda muloqotning shakllanishi ham o‘ziga xos kechadi. Aqli zaif bolalarda yangi tushunchalarni egallash ko‘proq vaqt talab qilishi mumkin. Bola yangi so‘zni eshitib, uni takrorlay olishi mumkin, ammo uning ma’nosini to‘liq anglab yetishi yoki boshqa vaziyatda mustaqil qo‘llashi uchun takroriy mashqlar zarur bo‘ladi. Masalan, “katta”, “kichik”, “uzun”, “qisqa” kabi tushunchalarni o‘rgatishda faqat ularning ta’rifini aytishdan ko‘ra, real predmetlarni taqqoslash samaraliroq bo‘lishi mumkin. Bola

predmetlarni ko'rib, ularni taqqoslab va o'z fikrini aytib berish orqali yangi so'zlarni amaliy faoliyat bilan bog'laydi. Natijada so'zning mazmuni ancha mustahkam o'zlashtiriladi. Muloqotning shakllanishida bolaning suhbatga bo'lgan ehtiyoji ham muhim ahamiyatga ega. Bola biror narsani olish, yordam so'rash, o'z xohishini bildirish yoki tengdoshi bilan o'ynash uchun muloqotga kirishishi kerak. Agar kattalar bolaning barcha ehtiyojlarini u gapirmasdan turib bajarib qo'ysalar, bolaning mustaqil ravishda murojaat qilish zarurati kamayishi mumkin. Shuning uchun bolaga imkon qadar o'z ehtiyojini so'z orqali ifodalash imkoniyatini berish zarur.

Aqli zaif bolalar muloqotining o'ziga xos jihatlaridan biri nutqning shakllanishi bilan kommunikativ faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikdir. Nutq bolaning o'z fikrini ifodalashida asosiy vosita bo'lsada, muloqot faqat so'zlarni aytishdan iborat emas. Muloqot jarayonida bola suhbatdoshni tinglashi, savolni tushunishi, javob berishi, kerakli so'zlarni tanlashi va vaziyatga mos ravishda o'z fikrini bayon qilishi kerak. Aqli zaif bolalarda so'z boyligining kamligi yoki so'zlardan foydalanishning cheklanganligi muloqotning mazmuniga ta'sir qilishi mumkin. Bola kundalik hayotda tez-tez uchraydigan predmet va harakatlarning nomlarini bilishi mumkin, biroq o'z fikrini batafsil bayon qilish uchun zarur bo'lgan so'zlarni topishda qiynaladi. Natijada uning javoblari qisqa bo'lib, ba'zan suhbat mazmunini to'liq ochib bera olmaydi. Shuningdek, ayrim bolalar grammatik jihatdan to'liq gap tuzishda qiynalishlari mumkin. Bolaning muloqot tajribasi faqat kattalar bilan munosabat orqali shakllanib qolmaydi. Tengdoshlar bilan muloqot ham uning ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Tengdoshlari bilan o'ynash, umumiy topshiriqni bajarish, fikr almashish va kelishish jarayonida bola turli ijtimoiy ko'nikmalarni egallaydi. Aqli zaif bolalar tengdoshlari bilan muloqotga kirishishda ba'zan qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Masalan, o'yinga qanday qo'shilishni bilmaslik, navbat kutishda qiynalish, o'z xohishini tushuntira olmaslik yoki kelishmovchilik paytida qanday munosabat bildirishni bilmaslik holatlari uchrashi mumkin. Bunday vaziyatlarda pedagog bolani jamoaviy faoliyatdan chetlashtirmasligi, aksincha, uning tengdoshlari bilan muloqotga kirishishini qo'llab-quvvatlashi lozim. Tengdoshlari bilan bajariladigan topshiriqlar, kichik guruhli mashg'ulotlar va hamkorlikdagi o'yinlar buning uchun qulay imkoniyat yaratadi. Masalan, ikki bola birgalikda rasmni bo'yashi, konstruktor yig'ishi yoki biror topshiriqni bajarishi mumkin. Bunda ular bir-biridan predmet so'rashi, o'z fikrini bildirishi va kelishib harakat qilishi kerak bo'ladi. Shu tariqa muloqot sun'iy mashq emas, balki real faoliyatning tabiiy qismiga aylanadi. Muloqotdagi qiyinchiliklar uzoq vaqt davom etganda bolaning ijtimoiy faolligiga ham ta'sir qilishi mumkin. O'z fikrini ifodalashga qiynaladigan bola ayrim vaziyatlarda muloqotdan qochishi yoki kattalarga

haddan tashqari tayanishi mumkin. Bu esa uning mustaqil faoliyatini cheklab qo'yishi ehtimolini oshiradi. Shuning uchun pedagogik yordamning asosiy vazifalaridan biri bolaning muloqotdagi mustaqilligini bosqichma-bosqich oshirishdan iborat bo'lishi kerak. Bola o'zi salomlashsa, yordam so'rasa, savol bersa yoki tengdoshi bilan suhbatni boshlasa, bunday harakatlar albatta ijobiy baholanishi lozim. Rag'batlantirish bolaning muloqotga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Biroq rag'bat faqat moddiy mukofot shaklida bo'lishi shart emas. Iliq munosabat, maqto'v, bolaning harakatini e'tirof etish va uning fikriga qiziqish bildirish ham kuchli pedagogik vosita hisoblanadi. Bola o'z fikri tinglanayotganini va uning muloqotdagi harakatlari qadrlanayotganini his qilsa, muloqotga kirishish istagi ortadi. Shu sababli pedagog va ota-onalarning bolaga hurmat bilan munosabatda bo'lishi kommunikativ rivojlanishning muhim shartlaridan biridir. Aqli zaif bolalar bilan ishlashda muloqotni rivojlantirishning samarali usullaridan biri kundalik hayotiy vaziyatlardan foydalanishdir. Bola o'rgangan kommunikativ ko'nikmalarini faqat dars davomida emas, balki real hayotda ham qo'llashi kerak. Shuning uchun kiyinish, ovqatlanish, o'yin, xarid qilish, sinfdagi tartibni saqlash kabi jarayonlarning har biridan muloqotni rivojlantirish uchun foydalanish mumkin. Masalan, bola kiyim tanlayotganda undan "Qaysi futbolkani kiymoqchisan?" deb so'rash va tanlovini so'z bilan ifodalashga undash mumkin. Ovqatlanish vaqtida "Nima xohlaysan?" deb so'rab, bolaning o'z istagini mustaqil bildirishiga imkon yaratish mumkin. Bunday oddiy vaziyatlar muntazam takrorlangani sababli kommunikativ ko'nikmalar asta-sekin kundalik odatga aylanadi. Ko'rgazmali vositalar ham muhim ahamiyatga ega. Rasm asosida hikoya tuzish, voqealar ketma-ketligini aniqlash, predmetlarni taqqoslash va savollarga javob berish bolaning nutqiy faolligini oshiradi. Ayniqsa, real predmet va bolaning bevosita tajribasiga asoslangan materiallar muloqot mazmunini tushunishni yengillashtiradi. Rolli o'yinlardan foydalanish orqali esa kundalik hayotdagi muloqot vaziyatlarini oldindan mashq qilish mumkin. "Do'konda xaridor va sotuvchi", "Mehmonda", "Maktabda", "Do'stidan yordam so'rash" kabi vaziyatlar bolaning turli kommunikativ iboralardan foydalanishiga imkon beradi. Bundan tashqari, takrorlash ham muhim. Aqli zaif bola biror kommunikativ harakatni bir necha marta mashq qilgandan keyingina uni mustaqil qo'llay boshlashi mumkin. Shu sababli bir xil ko'nikmani turli vaziyatlarda qayta-qayta mustahkamlash zarur. Aqli zaif bolalar muloqotini rivojlantirishda oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Chunki bola maktabda yoki maxsus ta'lim muassasasida o'rgangan kommunikativ ko'nikmalarini uy sharoitida ham qo'llashi kerak. Ota-onalar bolaning o'rniga hamma narsani bajarib qo'ymasdan, uning mustaqil murojaat qilishiga imkon berishlari lozim. Biror narsani tanlash kerak

bo'lsa, unga ikki yoki uchta variant taklif etib, o'z tanlovini bildirishiga sharoit yaratish mumkin. Uy sharoitida kitob o'qish, rasmlarni tomosha qilish, birgalikda kundalik ishlarni bajarish va sodda suhbatlar tashkil etish ham muloqotni rivojlantiradi. Eng muhimi, bolaning javobi sekin bo'lsa ham, unga yetarli vaqt berish va uning o'rniga javob bermaslik kerak. Pedagog va ota-onalar bolaning kommunikativ ko'nikmalari shakllanganini va qaysilariga ko'proq e'tibor berish zarurligini o'zaro muhokama qilib borishlari lozim. Bunday hamkorlik muloqotni rivojlantirish jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi. Aqli zaif bolalarning muloqotini baholashda faqat ularning nechta so'z bilishi yoki grammatik jihatdan to'g'ri gapira olishi asosiy mezon bo'lib qolmasligi kerak. Muhimi, bola o'z bilim va nutqiy imkoniyatlaridan kundalik hayotda qanday foydalanayotganidir. Shu sababli bolaning mustaqil salomlasha olishi, o'z ehtiyojini bildirish, yordam so'rashi, savol berishi, savolga javob berishi, suhbatdoshni tinglashi, tengdoshi bilan o'ynashi va muloqotni davom ettira olishi kabi ko'rsatkichlarni kuzatish muhimdir. Bunday baholash bolaning real kommunikativ imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, bola vaqt davomida qanday rivojlanayotganini ko'rish imkonini beradi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar muloqotining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, ayniqsa, aqli zaif bolalarning ta'lim va tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Muloqot bolaning nafaqat nutqiy rivojlanishini, balki uning bilish faoliyati, mustaqilligi, tengdoshlari bilan munosabati va ijtimoiylashuvini ham belgilovchi muhim omillardan biridir. Aqli zaif bolalarda muloqotning shakllanishi o'ziga xos kechishi mumkin. Ularning so'z boyligi, fikrni izchil ifodalashi, savol-javob jarayonidagi faolligi, suhbatni boshlashi va davom ettirishi turli darajada bo'ladi. Shu sababli barcha bolalarga bir xil talab qo'yish o'rniga, ularning individual imkoniyatlarini hisobga olish zarur. Muloqotni rivojlantirish jarayonida bolaning real hayotiy faoliyatidan foydalanish, ko'rgazmali vositalar, savol-javob, rol o'yinlar, juftlik va guruhli faoliyat, muntazam takrorlash hamda ijobiy rag'batlantirish samarali natija beradi. Ushbu usullar bir-biridan alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda qo'llanilganda bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyoji va mustaqilligi izchil rivojlanadi. Bundan tashqari, oila va pedagogning hamkorligi bolaning kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Ta'lim muassasasida o'rgatilgan muloqot shakllari uy sharoitida ham qo'llab-quvvatlansa, bola o'zlashtirgan ko'nikmalarini turli vaziyatlarda qo'llashga imkon topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.P.M. Po'latova (Toshkent -2005) "Maxsus pedagogika oligofrenopedagogika " G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi

2.L.R. Mo minova, Sh.M. Amirsaidova, Z.N. Mamarajabova, M.U. Xamidova, D.B. Yakubjanova, Z.M. Djalolova, N.Z. Abidova (Toshkent-2013) “Maxsus psixologiya “O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyat nashriyoti.

3.J. Wright (2009)Communicating with Normal and Retarded Children

4.Gupta, M. & Jain, M. (2011) Effect of Individualized Educational Programme on Personal and Social Skills among Mentally Challenged Children.

5. I. A., Borisova, E. A., Shapovalova, O. E., Karynbaeva, O. V., & Vorotilkina, I. M. (2018) Particularities of speech readiness for schooling in pre-school children having general speech underdevelopment: a social and pedagogical aspect. Journal of Social Studies Education Research